

Розділ 4

Економіко-теоретичні аспекти розвитку фінансово-кредитної системи України

УДК 338.124.4

*Карпова І.В.
Бурик К.А.*

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються особливості прояву світової економічної кризи в Україні, аналізуються причини, через які Україна відчула її вплив більшою мірою, ніж інші держави.

Ключові слова: фінансова криза, структура економіки, реструктуризація економіки, конкурентоспроможність, економічна свобода.

Вступ. Фінансова криза, почавшись у системі іпотечного кредитування США, згодом охопила всю фінансово-кредитну сферу та основні сектори міжнародної економіки, перетворившись за зниженням макроекономічних показників у найпотужнішу світову економічну кризу. Соціально – економічна ситуація, що склалася в Україні починаючи з 2008 року, пов'язана з розгортанням світової економічної кризи. Однак динаміка і послідовність виникнення кризових явищ у нашій державі має значні відмінності від загально світових тенденцій. Рівень економічного падіння за 2009 рік в Україні виявився найбільшим серед країн СНД, а за рівнем зниження курсу національної валюти країна вийшла на лідируючі позиції у світі. Це засвідчує наявність певних національних особливостей, що сприяли посиленню кризових явищ в Україні.

Проблемам сучасної фінансово - економічної кризи присвячені праці вітчизняних та закордонних учених, серед яких: Г. Багратян, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Міщенко, А.Чухно та багато інших. Але світова економічна криза має багато форм прояву, відрізняється значними особливостями у різних країнах світу, у тому числі в Україні. Тому є актуальним комплексний аналіз цих особливостей та їх причин для подолання економічної кризи.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей прояву фінансово-економічної кризи в Україні та аналіз причин, через які Україна відчула її вплив більшою мірою, ніж інші держави.

Результати. Світова фінансова криза відображається на українській економіці крізь призму національних особливостей розвитку економіки, її структурну диспропорційність, незавершеність інституційних перетворень. Незважаючи на подібні тенденції в інших країнах – значне падіння виробництва, зростання безробіття, зниження споживчого попиту, крах фінансових ринків, – і є вітчизняні особливості.

Перш за все можна зазначити, що ситуація в Україні набагато гірша, ніж у інших країнах. Як видно з табл.1, темпи спаду економіки, промислового виробництва та інших макроекономічних показників були дуже суттєвими.

Таблиця 1

Динаміка макроекономічних показників України (% до попереднього року)

	2008 р.	2009 р.
Індекс ВВП	102,1	84,9
Індекс промислового виробництва	96,9	78,1
Індекс сільськогосподарського виробництва	117,5	100,1
Індекс споживчих цін	122,3	112,3
Індекс реальної заробітної плати	107,2	90,0

Примітка. Складено за даними [1,2]

У той же час, зниження ВВП у 2008 р. у порівнянні з 2009 р. у США склало 2,1%, у Франції – 1,5%, у Японії – 0,6%, у Росії – 5,2%, у Вірменії – 6,8% [3, с.37].

Особливості національної фінансової кризи можна прослідкувати за допомогою виділення окремих факторів.

Найважливіша причина розгортання фінансово-економічної кризи в Україні та важких форм її прояву є застаріла та неефективна структура вітчизняної економіки. Характеризуючи сучасний стан економіки України, слід зазначити, що серед багатьох факторів формування негативних тенденцій її розвитку дуже вагому, якщо не головну роль відіграють структурні диспропорції. Перш за все це стосується структури промислового виробництва, у якому переважають сировинні галузі та первинна переробка сировини. У структурі реалізованої промислової продукції у 2009 р. добувна промисловість складала 8,4%, металургія та металообробка - 17,5%, хімічна та нафтохімічна – 6,0%, машинобудування – тільки 10,6% [4]. Різке скорочення світового попиту та зниження цін на цю продукцію призвели до значного зменшення обсягів промислового виробництва в Україні (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка обсягів промислового виробництва (у % до попереднього)

Галузі	2008 р.	2009 р.
Промисловість	- 3,1	- 21,9
Добувна	- 2,4	- 10,7
Переробна	- 3,2	- 26,6
Металургійна	- 10,6	- 27,0
Машинобудування	- 29,2	- 45,1
Хімічна та нафтохімічна	- 6,2	- 23,2
Легка	- 3,4	- 25,9

Примітка. Складено за даними [1,2]

Важливою диспропорцією економіки України є занепад легкої промисловості, питома вага якої у структурі реалізованої промислової продукції у 2009 р. склала 0,9% [4]. Тому значна частка внутрішнього споживчого попиту задовольняється за рахунок

імпортних товарів, на закупівлю яких витрачаються валютні кошти, отримані від експорту продукції гірничо-металургійного комплексу. Тим самим країна втрачає фінансові ресурси, які могли бути спрямовані на закупівлю інноваційних продуктів та модернізацію національної економіки

Тому нагальною проблемою для України є диверсифікація промислового виробництва. Саме економічна криза дає можливість здійснити реструктуризацію національної економіки та створити умови для забезпеченні нової якості економічного зростання за рахунок інтенсивних чинників і, перш за все, реалізації інноваційної моделі розвитку країни. Реформування промислового комплексу України передбачає розробку та впровадження державної промислової політики. Державна промислова політика – це система заходів з відповідним механізмом реалізації, спрямованих на розв'язання стратегічних і тактичних цілей розвитку промислового виробництва. Метою цієї політики є підвищення конкурентоспроможності національної економіки, створення сучасного і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу, інтегрованого у світову економіку. Особливості економічного становища України потребують проведення активної структурної політики, яка стимулює переливання капіталу у пріоритетні галузі та сектора економіки та забезпечує стимулювання розвитку галузей, які прискорюють запровадження досягнень НТП у виробництво. Реалізація цієї політики має створити позитивний структурний ефект, при якому структурні зміни забезпечують високі темпи розвитку національної економіки.

Важливою структурною диспропорцією в Україні є незначна частка валових нагромаджень у структурі ВВП: у 2009 р. ця доля складала 12,8% [4]. Разом з тим, масове оновлення основного капіталу є необхідною умовою виходу економіки із кризи. У 2009 р. відбулося значне погіршення інвестиційної активності - інвестиції в основний капітал в Україні зменшились на 41,5%. При цьому слід врахувати, що рівень інвестицій у 2008 р. складав 85,4% від рівня 1990 р., у 2009 р. - тільки 50% від рівні 1990 р. [4]. Важлива роль в організації інвестиційної діяльності належить державі, яка в умовах нестачі фінансових ресурсів у приватних інвесторів має проводити активну інвестиційну політику і сама становитися інвестором. Разом з тим, у 2009 р. із 151,8 млрд. грн. інвестиції в основний капітал тільки 10,8 млрд. грн. [2], тобто 7,1%, було профінансовано за рахунок державних та місцевих бюджетів. За таких умов здійснити структурну перебудову економіки неможливо, тому слід забезпечити переорієнтацію фінансових ресурсів держави з переважно соціальних напрямків на інвестиційні. Наступним фактором, який обумовив особливості економічної кризи в Україні, є майже монокультурна експортна залежність економіки. Зниження обсягів виробництва у базових секторах економіки негативно відображається на стані всієї національної економіки та динаміці експорту. Гірничо-металургійний комплекс належить до експортноорієнтованих галузей національної економіки та забезпечує більше 40% валютних надходжень від українського експорту. Фінансова криза знайшла суттєве відображення результатах зовнішньоекономічній діяльності. За 2008-2009 р.р. відбувалося погіршення результатів зовнішньоторговельної діяльності: експорт скоротився на 37,5%, імпорт – на 45%. Структура зовнішньої торгівлі України відображає недосконалу структуру економіки і вимагає кардинальних змін. В структурі експорту у 2009 р. недорогоцінні метали та вироби з них склали 32,7%, мінеральна продукція - 9,5%, продукція машинобудування - 12,5%, продукція хімічної промисловості – 6,5% [4]. Отже, подолання монокультурної експортної орієнтації виробництва, що базується на чорній металургії, - це, безумовно, не поточне, а стратегічне завдання. Без його вирішення національна економіка залишиться надзвичайно вразливою для зовнішніх несприятливих чинників.

Світова економічна криза створює умови для розвитку аграрного виробництва в

Україні і дає можливість реалізувати такі конкурентні переваги країни, як значні запаси чорнозему, вигідно розташовані сільськогосподарські угіддя, сприятливі природнокліматичні умови. У 2009 р. тільки аграрне виробництво показало незначне зростання на тлі скорочення обсягів виробництва у всіх галузях української економіки (табл.1,2). Тому державі слід приділяти особливу увагу розвитку сільського господарства та реалізовувати заходи щодо його стимулювання та підтримки. Для закріплення позитивних результатів в процесі реформування аграрного сектора економіки України необхідно створити сприятливі інвестиційні умови, що передбачають: збільшення обсягів довгострокового кредитування сільськогосподарських виробників, пільгову процентну політику щодо цих позичальників, розвиток іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення, збільшення обсягів коштів для розвитку фінансового лізингу, диверсифікацію джерел фінансування, збільшення обсягів бюджетної підтримки аграрного сектору економіки. За цих умов сільськогосподарське виробництво має перетворитися на потужну галузь національної економіки, забезпечити продовольчу безпеку країни та посилити експортний потенціал України.

Суттєвою причиною особливої глибини економічної кризи в Україні є незавершеність процесів ринкових перетворень. Трансформація відносин власності та створення законодавчої бази функціонування конкурентного середовища забезпечили інституційні умови для розвитку економічної свободи та демократії. Однак ступінь розвитку цих системоутворюючих складових ринкової економіки не відповідає сучасним вимогам. За світовими рейтингами конкурентоспроможності та ступенем забезпечення економічної свободи Україна посідає одне із останніх місць у світі (табл. 3). Упродовж останніх років в Україні погіршувалися показники економічної свободи, загальні позиції за 2005-2010 р.р. зменшились на 11,4 бали, надскладна ситуація із свободою від бюрократичного апарату (мінус 37,5 балів), фіскальною свободою (мінус 20 балів), свободою ведення бізнесу (мінус 16,3 бали). Дуже слабкі позиції України за рейтингами інвестиційної свободи (20 балів із 100 можливих), захистом прав власності (30 балів із 100) та свободи від корупції (25 балів із 100). Неefективність влади, високий рівень корупції перешкоджають розвитку підприємництва в Україні та гальмують процеси оновлення економіки. Удосконалення інституційного середовища національної економіки позитивно вплине на динаміку економічного зростання в Україні, соціальну та політичну стабільність у державі.

Таблиця 3

Рейтинг з економічної свободи в Україні (бали)

Показник	2005 р.	2010 р.
Свобода ведення бізнесу	55,0	38,7
Торговельна свобода	76,2	82,6
Фінансова свобода	83,0	77,9
Свобода від бюрократичного апарату	78,6	41,1
Монетарна свобода	76,2	62,1
Інвестиційна свобода	30,0	20,0
Фіскальна свобода	50,0	30,0
Захист прав власності	30,0	30,0
Свобода від корупції	23,0	25,0
Трудова свобода	55,8	57,7
Загальний рахунок	55,8	46,4

Примітка. Складено за даними [5]

Світова фінансова криза 2008 року негативно позначилася на міжнародних валютних відносинах. Порушення їх стійкості проявилось у нестабільності курсу національних валют більшості країн світу, перерозподілі золотовалютних резервів тощо. Лідерами зі знецінення національних валют у 2008 році стали Ісландія, Угорщина та Україна: ісландська крона під час кризи знецінилася відносно долара США на 52,2%, угорський форинт – на 45%, українська гривня – на 62 % і на 55 % відносно євро. Тобто Україна виявилася світовим лідером щодо девальвації власної валюти. Причинами стрімкого зниження курсу гривні у першу чергу є внутрішні особливості національної економіки та її диспропорційність, які призвели до дестабілізації торговельного балансу. Значне зниження попиту на традиційну експортну продукцію України та надмірне споживання імпоротної продукції призвели до суттєвого погіршення зовнішньоторговельного сальдо: у 2008 р. негативне зовнішньоторговельного сальдо склало 17 млрд. дол., у 2009 р., внаслідок суттєвого зниження як експорту, так і імпорту - 5,7 млрд. дол. [1,2].

Важливим фактором економічної кризи в Україні є надмірне стимулювання попиту домогосподарств на продукцію будівельної галузі з боку банківської системи країни, що пов'язано з інвестиційною привабливістю нерухомості. У структурі кредитних вкладень банків станом на 01.06.2009 р. кредити домашнім господарствам на придбання та будівництво нерухомості склали 13,9%, в той самий час кредити сільському господарству - 4,1%, добувній промисловості – 1,0%, транспорту та зв'язку – 2,1%, переробній промисловості -14,4% [6,с.9]. Постійне зростання вартості житла внаслідок ажіотажного попиту забезпечувало дохід, який істотно перевищував процент за депозитами. Це сприяло припливу інвестицій у будівельну галузь, що спричинило спекулятивний попит на нерухомість та зумовило будівельний бум, який вийшов за межі реального платоспроможного попиту.

Серед факторів національної економічної кризи слід визначити і нарощування зовнішнього боргу, в тому числі і внаслідок активного входження іноземного капіталу до українського банківського сектору. За період 2005-2009 року найнижчими темпами зростав зовнішній державний борг України (121%), найвищими – зовнішні борги банків (у 14,1раза) [6, с.11]. Це призвело до принципової зміни структури зовнішнього боргу України.

Висновки. В результаті аналізу факторів та особливостей фінансової кризи виявлено, що Україна має свої характерні, специфічні риси. Каталізатором економічної кризи в Україні була світова криза, але значна частина причин припадає на внутрішні чинники. Особлива глибина економічної кризи пояснюється наявністю суттєвих диспропорцій національної економіки, яка зберігає сировинну спрямованість та не орієнтована на інноваційне оновлення. Тому особливої актуальності набуло питання обґрунтування концептуальних підходів та теоретичних засад розробки структурної політики. Сьогодні перед Україною стоїть найважливіша проблема вибору стратегії розвитку – або існуюча нині сировинна експортоорієнтована, або інноваційна. Саме у кризовий період державі необхідно визначитися з галузями, що мають перспективу у майбутньому, і почати оновлення економіки. Реструктуризація економіки України передбачає реалізацію таких основних завдань:

- стимулювання зрушень з метою створення нової інноваційної моделі економіки, яка б відповідала вимогам науково-технічного прогресу;
- створення умов для розвитку галузей, які забезпечують внутрішній споживчий попит;
- забезпечення диверсифікації зовнішньоторговельного сектору економіки та розвиток виробництва товарів, конкурентоспроможних на світовому ринку, у тому числі стимулювання експорту аграрної продукції;

- зміна пріоритетів у системі банківського кредитування за рахунок посилення кредитування реального сектору економіки.

Для реалізації цих заходів потрібна активна структурна політика держави, проведення якою можливо за умов визначення пріоритетів розвитку національної економіки і спрямування ресурсів на їх досягнення, політичної консолідації суспільства, співпраці влади та бізнесу.

Література

1. Економічне становище України за 2008 рік [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

2. Економічне становище України за 2009 рік [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

3. Багратян Г.А. Світова криза та Україна: проблеми й нові підходи до фінансового регулювання / Г.А. Багратян, І.С. Кравченко // Фінанси України.-2009. -№ 4. -С.31-41.

4. Соціально-економічний розвиток України за 2009 рік [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

5. Index of economic freedom 2010 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://herstage.org/Index/Ranking.aspx>.

6. Сивульський М.І. Національні особливості фінансової кризи / М. Сивульський // Фінанси України.-2009.-№7.-С.3-19.

Summary. The article discusses the features of the global economic crisis in Ukraine, analyzes the reasons why Ukraine felt its impact more than other states.

Keywords: financial crisis, economic structure, economic restructuring, competitiveness, economic freedom.

Стаття надійшла до редакції 8.11.2011